

Паола УТЕВСЬКА, Дмитро ГОРБАЧОВ

БУДИНОК ІЗ ЛЕВАМИ

Нариси історії
українського візуального мистецтва
XI–XX століть

За загальною редакцією
Андрія Пучкова

Київ
ДУХ І ЛІТЕРА
2024

УДК 75.03+008(477)"10–19"

У842

Утевська Паола, Горбачов Дмитро

У842 Будинок із левами: Нариси історії українського візуального мистецтва XI–XX століть / За заг. ред. А. Пучкова. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. – 568 с.: іл.

ISBN 978-617-8262-23-5

Книга Паоли Утевської (1911–2001) та Дмитра Горбачова (н. 1937) презентує серію нарисів, у яких у хронологічній послідовності висвітлюються перипетії становлення українського мистецтва XI – середини XX століття в особах його найцікавіших представників, себто від Алімпія Печерського до Казимира Малевича, твори яких зберігаються переважно в музеях України або прикрашають українські міста.

Значний темпоральний діапазон дозволив конспективно висвітлити процеси формування основних художніх напрямів і технік на підставі презентації творчого продукту таких майстрів, як: Андрійчина Многогрішний, Григорій і Дмитро Левицькі, Алімпій Галик, Володимир Боровиковський, Тарас Шевченко, Петро Левченко і Сергій Васильківський, Микола Пимоненко і Олександр Мурашко, Георгій Нарбут і Олександра Екстер, Олександр Богомазов і Федір Кричевський, Анатоль Петрицький, Давид Бурлюк, Олександр Архипенко.

Книжка є свого роду короткою історією українського візуального мистецтва, оскільки комплексно торкається всіх його видів – од архітектури до книжкової графіки.

УДК 75.03+008(477)"10–19"

*У оформленні обкладинки використано
зображення антаблементу першого ярусу Софійської дзвіниці,
фото Андрія Пучкова, 2023*

ISBN 978-617-8262-23-5

© П. В. Утевська, спадкоємці, 2024

© Д. О. Горбачов, 2024

© А. О. Пучков, заг. ред., 2024

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2024

Зміст

Дмитро Горбачов. Від Алімпія Печерського до Казимира Малевича:

Передмова.....	13
----------------	----

Преподобний Алімпій Печерський

У монастир по науку	19
Мікрé пов.....	20
У Софії Київській	22
Оранта	23
Перший крок	24
Свідчення «Патерика»	26
Псалтир Гертруди	28
Свенська Богородиця	29
Оранта Алімпія Печерського	30
У пошуках шедеврів	32
Михайлівський Золотоверхий	34
Диво	35
Шляхи мистецтва	36

Андрій Русин

Переможець під Грюнвальдом	41
Трохи історії	42
Фрески Люблінської каплиці	44
З любов'ю до життя	46
На захист веселунів	49
Несподівана знахідка	50
У київському музеї	53

Подорож у Ренесанс

Гуманісти	61
Ренесанс крокує Європою	62
Посаг герцогині Сфорца	62
Візантійська принцеса	64

ЗМІСТ

О, Венеція!	66
Андрійчина Многогрішний	68
Пересопницьке Євангеліє	72
Друкар книжок небачених.....	74
Присмерк гуманізму.....	76
А тепер – ще про одну жінку.....	79
Останній сплеск Ренесансу	80

Нива для сіяча: Григорій Левицький

У Вроцлаві	85
Бароко	86
Іван Щирський – мистець мазепинського бароко	88
Монументи слави.....	91
Сіячі знань	92
Шедеври українського бароко	94
«Тези Заборовського»	96
Київський гравер	98
Великосвітські великомучениці	99
Син	101
Шлюбна подорож	102
Герб графів Розумовських.....	104
Золото в лазурі	104
Мистецтвознавчий детектив	109
Остання ланка	111

На честь Алімпія Печерського: Алімпій Галик

Сорочинське диво	115
Троїцька надбрамна	123
Алімпій Галик	126
Мовлять німі свідки	128
Останні роки життя	129

Перший портретист імперії: Дмитро Левицький

Прощання	135
У Петербурзі	136
Друзі-однодумці.....	137
Портрет архітектора Кокорінова	140

ЗМІСТ

«Смолянки»	144
Портрет «Законодавиці»	146
Вільнодумець	149
«Натюрморт».....	152
Сумний ювілей	152
Професор Академії	153
В опалі	154
Портрети друзів	156

Жага гармонії: Володимир Боровиковський

У Миргороді	163
Наче ювелірна коштовність	164
Жупан і краватка	165
На шляху до Академії	167
Гідний вчителя	168
Портрети-натюрморти	170
Руссо на Сковороді	173
Поезія замрії	174
Елегія Павловська.....	176
Чари принадливості	178
Підказано Пушкіну.....	178
Два портрети козака-вельможі	180
«Муж скінчив дні свої».....	185

Художник Тарас Шевченко

Художник	189
«В степу пожовкла трава»	189
Пейзажі бувають різні	190
Спогади	196
Карл Брюллов	197
У майстерні вчителя.....	198
«Циганка-ворожка»	200
У Качанівці	201
«Катерина»	202
«Мальовнича Україна».....	204
Нові враження	206
Знедолені.....	208

ЗМІСТ

Розп'яття	209
Казашка Катя	209
Державний кулак	211
Сюїта самотності	212
Притча про блудного сина	215
Новий арешт	218
Портретна мозаїка	220
«Г. З.»	222
У Нижньому Новгороді	227
Знову на берегах Неви	228
Віч-на-віч із собою	230
«Я прозрівати став потроху»	232
Рядовий №... ..	233
Життя тривало	234
«Я сам» по-шевченківському	236
Лебединий спів	237

У байраці хутір мрійний: Петро Левченко і Сергій Васильківський

Двоє харків'ян	243
До діда на хутір	244
На все життя	245
Друзі-товариші	247
Пошуки, захоплення	248
Париж	249
Парижанин із Херсонщини	250
Тремтливі вогники далеких хуторців	251
Ще одне несподіване захоплення	252
На осонні	254
Барбізонець із запорозьким темпераментом	257
Образ коханої	264
Визнання	268
Друге народження	270
Поряд назавжди	271

Земля співуча смутку і криниць: Микола Пимоненко

Так починався Пимоненко	275
Віч-на-віч із давниною	276

ЗМІСТ

Наставники	277
Микола Ге – один із засновників школи Мурашка	279
Втеча у вимірний світ	282
Соковитий живопис	284
Знову в Україні	288
Угода, складена на весіллі	292
Мюнхенський тріумф	293
Сергій Світославський	294
Сонце і повітря	297
Незвичайний процес	301

Журба і радість – двобій: Олександр Мурашко

Дитинство	309
У Києві	310
Допомога «володимирського гурту»	311
Учень Ріпина	313
«Похорон кошового»	314
Яскраві барви	316
Мандри й пошуки	318
Повернення до Петербурга	320
Сонячні плями	322
Нагороджено Золотою медаллю	325
Носії барвистих радощів	328
Вихователь	331
Перша світова	332
Останні роботи	337

Імпровізації на теми епох і стилів: Георгій Нарбут

Витинанки	345
Глухівський гімназист	345
Краса кирилиці	346
У світі прекрасного	348
Учень Івана Білібіна	350
Визнання	350
Жар-птиця	351
У Мюнхені	353
«Салон Іздебського»	353

ЗМІСТ

У світі казок	354
Дві книжки Крилова	358
Наше минуле	360
Знову «Наше минуле»	362
Перша світова	365
Вдарив революціонер	368
Абетки Нарбута	370
Академія мистецтв	380
Лука Грабуздов	385
Брати Нарбути	389
Лебедина пісня	392
У країні задзеркалля	395

Сюжети з українського кубофутуризму: Олександра Екстер

Олександра Григорович	401
Перша подорож	402
Нові знайомства	403
Однодумці	405
Фундуклеївська вулиця	406
Трохи історії	409
Живодайне джерело	409
Зачарована народним мистецтвом	411
Народна майстриня	412
Театральні конструкції	413
«Фаміра Кіфаред»	414
Її спектаклі	415
«Ромео і Джульєтта»	416
«Кольоровий ентузіазм»	418
Пістолет комісара	420
Затяжне відрядження	420
Відшукався слід Екстерів	422

Логіка краси: Олександр Богомазов

Шукай світло в собі	429
Шукання	430
Логіка краси	431
Кубофутурист	433

ЗМІСТ

Сонцесяйна путь	438
«Вірменка»	441
Плин життя	442
Притча про Життя: Федір Кричевський	
Лондон	451
Початок ХХ століття	452
«Три поцілунки»	459
«Кохання»	462
Поет, який римував лінії: Анатоль Петрицький	
Дивні декорації	469
Вихованець сирітського притулку	469
І почалося навчання	470
Незвичайний ярмарок	471
До широкого кола	474
Карнавал	474
Студент ВХУТЕМАСу	475
Лінії співають	476
Гучноголосий кубізм	477
Конструкції, конструкції... ..	480
Живопис на сцені	484
Ексцентрика	486
«Інваліди»	489
Війна – сумна старовина	493
Біля столу	494
Проникнення в найсокровенніше	495
Зелений гімн	498
Похмурий український гумор	504
Український батько російського футуризму: Давид Бурлюк	
Запорожець	513
Всесвітній	514
Український	515

ЗМІСТ

Щодо мови	520
I архайст, і футурист: Олександр Архипенко	
«Я народився в Київському університеті»	527
Париж	529
Кардинал невдоволений	538
Порожниста форма	540
Український стиль	543
Казимир Великий, або Малевич Мужичський	
Народний супрематизм	548
Ленінград 1920-х	551
Тріумф і падіння в Києві	552
Вибрана бібліографія	557
<i>Андрій Пучков. Послів'я наукового редактора</i>	561

Від Алімпія Печерського до Казимира Малевича

Передмова

І досі мало кому відомо, що українське образотворче мистецтво є повноцінною ланкою мистецтва світового. Що воно відгукнулося на всі європейські стилі і явило видатних, а подекуди й геніальних речників візантизму, готики, ренесансу, бароко, рококо, просвітництва, романтизму, реалізму, імпресіонізму, кубізму, футуризму, супрематизму, конструктивізму. У XX столітті такі українські мистці, як Архипенко, Малевич, Богомазов, Екстер, Єрмилов, Петрицький, Редько, Бойчук, Татлін, Бурлюк, презентували низку засадничо нових пластичних ідей у малярстві, сценографії, теорії авангардизму, дизайні... Дехто з них став законодавцем світового мистецького процесу (щоправда, з епітетом «російський» художник, себто належний до Російської імперії).

Пропонована книга складається з дев'ятнадцяти белетризованих нарисів, присвячених видатним персоналіям – від Алімпія Печерського (XI–XII століття) до Казимира Малевича (XIX–XX століття).

На підставі багаторічних досліджень авторам вдалося позбавити українське мистецтво анонімності. Добу середніх віків репрезентують знаний Алімпій Печерський (візантизм) та Андрій Русин («православна готика»). Добу ренесансу – Андрійчина Многогрішний, Федуско із Самбора і Шимон Богушович. Бароко – Григорій Левицький і Лука Боровик, рококо – Алімпій Галик та Дмитро Левицький, просвітництво і класицизм – Володимир Боровиковський, романтизм – Тарас Шевченко, реалізм – Левченко, Васильківський, Пимоненко, Ріпин, імпресіонізм і постімпре-

сіонізм – Олександр Мурашко, Бурачек, Маневич, Федір Кричевський та інші.

Творчість митців розглядається культурологічно – на тлі європейської ситуації, в супроводі ремінісценцій з української літератури відповідного часу.

Белетризована форма викладу (один з авторів – письменниця Паола Утевська¹, другий – історик мистецтва Дмитро Горбачов) робить лектуру легкою до сприйняття. Всі сюжетні лінії, діалоги і внутрішні монологи художників створено на підставі історично достеменних фактів, і тому вони не є довільною вигадкою, а виглядають цілком імовірними.

Інтерес до українського мистецтва зростає не лише в Україні, а й у світі, багато видатних культурних явищ закорінено в Україні, скажімо, польське монументальне малярство доби Ягеллонів, чи російське бароко, чи американський експресіонізм, а чи кубофутуризм, супрематизм і конструктивізм.

Книга спроможна спростувати поширене уявлення, що побутує через брак науково-популярних видань, про нібито провінційність українського малярства.

Книгу присвячено визначним майстрам живопису України. Чимало полотен українських митців посідають гідне місце в галереях Парижа, Москви, Санкт-Петербурга, Львова, Одеси, Лон-

¹ Паола Утевська (1911–2001) – дитяча письменниця, дочка скульптора Володимира Іздебського (організатора одеських «Салонів Іздебського»). Закінчила філологічний факультет Київського університету (1941), у 1945–1949 роках була літконсультанткою в «Літературній газеті», згодом працювала в журналі «Вітчизна». Авторка художніх і науково-популярних книжок: «Квітковий годинник» (1962), «Оповідання про скляну ниточку» (1965), «Таємниці твоєї кімнати» (1966), «Костикова зелена республіка» (1968), «Вічні мандрівники» (1972), «Невмирущі знаки» (1976, 1981), «Правда, яка нагадує казку» (1978), «Дарунки зеленого друга» (1980), «Вода-мандрівниця, вода-трудівниця» (1985), «Історія фарфорової чашки» (1986). Друкувала статті, оповідання й рецензії в часописах «Вітчизна», «Дніпро», «Радуга», «Піонерія», «Новый мир», «Барвінок». – *Прим. наук. редактора.*

дона, Женеви, Нью-Йорка, Мюнхена. Але багато малярських творів, про які буде мовлено, «прописано» в Києві на вулиці Михайла Грушевського, 6, у «Будинку з левами».

Дорійські колони на фасаді. Широкі сходи. Обабіч, мов на варті, завмерли два кам'яні леви. «Будинок з левами» – Національний художній музей України. Відкрито його 1899 року.

Сподіваємося, наша книга допоможе читачам досягнути європейський щабель культури України.

Дмитро ГОРБАЧОВ

Андрій Русин

Переможець під Грюнвальдом. З далекого минулого промовляє до нас художник Андрій Русин. Він, певне, народився в Україні, на Волині, тому й звали його Русином. Жив, можливо, в Луцьку, місті, знаному по всій Європі. Та найбільше створених ним фресок збереглося в Любліні. Їх можна побачити і сьогодні.

Спробуємо подумки побувати в Люблінському замку в часи, коли там жив і працював майстер Андрій. Тоді замок належав польському королю Владиславу II Ягайлу.

Люблінський замок. XII–XIV ст.

Танцюючий шаман – попередник скоморохів. Нелегка була доля цих мандрівних акторів середньовіччя. Та їх любили в народі, запрошували скоморохів і в князівські покої.

Християнська церква засуджувала скоморохів. Ще в V столітті Лаодикійський Вселенський Собор прийняв ухвалу, за якою священнослужителям заборонялося не те що розважатися, дивлячись на витівки скоморохів, а й перебувати поблизу них.

Засуджує скоморохів і Євангеліє. На його сторінках розповідається про те, як «злі люди» знущалися над Сином Божим, висміювали його, ходили навколо нього на руках, мов навколо блазня. Деякі їхні витівки, описані в Євангелії, дуже схожі на скомороші.

Цей сюжет знайшов своє відображення також в іконописі. Звернувся до нього і майстер Андрій, але трактував його на свій кшталт.

У центрі однієї з фресок Люблінської каплиці зображено Ісуса, але ніхто його не ображає, ніхто з нього не збиткується. Він сам по собі. А праворуч і ліворуч від нього – купки людей. Вони зовсім не злі. Один дме в дуду, інші грають на різних музичних інструментах, двоє справді ходять на руках. У них симпатичні, доброзичливі обличчя.

Несподівана знахідка. Це було на початку XX століття. Група шанувальників стародавнього мистецтва вирішила обстежити села навколо давнього Любліна. Хтось підказав їм, що в селі Мінськ-Мазовецький збереглася стара церква. Спробуємо уявити, як могли повестися дослідники.

— У селі з такою назвою і храм, мабуть, відповідно пишний, – пожартував хтось із дослідників.

Історії багатьох знахідок схожі між собою, наче розіграні за одним сценарієм.

Церква виявилася маленькою, бідненькою. Але ж молоді шукачі були ентузіастами й уважно обстежили кожну стіну, кожен закуток. Нічого цікавого, вартого уваги. Залишалися сходинки, що вели на дзвіницю...

Ось і двері на верхівку дзвіниці.

Андрій Русин. Каплиця Святої Трійці в Любліні. Початок XV ст.
Таємна вечеря

— Знов нічого цікавого, – почулося чісь незадоволене буркотіння.

— Чекай, що то за дошка?

Дійсно, біля стіни вони помітили запилюжену дошку. Лише в одному місці синіла цяточка фарби. Заходилися витирати пил, але дошка не поспішала відкритися людям. Врешті проступили потьмянілі фарби. Перед дослідниками постала багатофігурна ікона. Мов зморшки, вкривали її шпарочки та плями, які залишила по собі щойно знята пліснява. Мовчки вдивлялися в намальоване дослідники. Не було жодного сумніву: перед ними – видатний твір невідомого майстра. Але хто він? Таке одразу не вгадати...

Другого дня дошку загорнули в м'яку тканину й обережно, мов важко хворого, винесли з церкви.

На той час особливо відомі були Московські реставраційні майстерні. Туди й відвезли знахідку. Нелегко було реставраторам повернути її до життя. Сантиметр за сантиметром відновлювали

Портрет митрополита Петра Могили. Перша половина XVIII ст.

Снопи принадних зел на камені поклав,
Як груди дів, гарячих і нечистих,
У шпетних ігрищах уяв...

Брама дещо перенасичена тріумфальними формами, геральдикою, різними емблемами. Прикрашають її й виноградні грона, й елементи давньогрецького декору – машкари античних богів та листя аканта. Брама ця, як писав Бажан,

...поєднала іздала
Вкраїнських брам рясне гілля
З вільготними акантами Корінта.

Вінчає браму герб із короною – митрою та зображення «полюменіючого серця».

Скульптурні оздоби брами Заборовського і Софійської дзвіниці, чаруючи нас своєю красою, збуджують і нашу цікавість:

На чепць Алімпія Печерського

Алімпія Ралік

Сто п'ятдесят років урядували в Україні козаки, поки Катерина II «Малую Русь к рукам прибрала». За сей час козацька держава, одна з освічених країн східної Європи, витворила культуру світового рівня – українське бароко.

Тоді, немов бучний вінець,
На масне волосся степу
Поклав церкви свої Мазепа,
Поет, і гетьман, і купець...

І навіть коли козацька державність почала згасати, будування храмів та церковне мистецтво набирали сили. Бо ж на лівобережній Україні православ'я вже не було під загрозою. Храми зводилися на знак перемоги над католиками. І сприймалися вони, мов православні хоругви.

Новозбудовані церкви треба було гідно оздоблювати. Шукаючи іконописців, фундатори храмів питали поради та допомоги в київських митрополитів. Владики радили звертатися до Києво-Печерської лаври. Іконопис у ній почався ще за часів Алімпія Печерського. За доби бароко в Печерському монастирі організується художня школа, так звана лаврська малярня. Навчалися в ній не тільки ченці, а й юнаки з Києва та навколишніх міст і селищ, їх називали «молодиками». Оновилися древня обитель, коли задзвеніли в ній молоді голоси.

Сорочинське диво¹. Миргород. Коли згадуємо це місто, в пам'яті з'являються повісті Гоголя: сонне життя провінції XIX століття. Але був час, коли в Миргороді, резиденції гетьмана

¹ Докладніше: Інна Дорофієнко, Людмила Міляєва, Ольга Рутковська. Сорочинський іконостас. Київ, 2010. – Прим. наук. редактора.

України Данила Апостола, вирувало життя. За кілька верств від міста білили хатки села Великі Сорочинці. Тут згодом народиться Микола Гоголь. І хреститимуть його під іконами місцевої церкви.

1732-го року її було зведено на високому березі Псла. Храм мав бути усипальницею роду Апостолів. За життя Данила почалося створення грандіозного Сорочинського Іконостаса. Оздоблення усипальниці тривало за гетьманича, миргородського полковника Павла Апостола.

Під час створення іконостаса Миргород стає осередком художнього життя України. Сюди приїзять митці з Києво-Печерської лаври. Виникає місцева артіль художників. Серед них – династія Боровиків.

Хто вперше бачить іконостас – зупиняється перед ним, приголомшений цим дивом. Укрите золотом пишне дерев'яне різблення об'єднує ікони, наче райське буйноцвіття. Здається, сяйнисте, прозоре мереживо з виногрон і троянд неможливо було зробити з важкого дерева. Воно – наче з найкоштовнішого металу.

Іконостас струменить сонцем – художники сміливо накладали прозорі й напівпрозорі олійні фарби поверх золота. Це данина традиції. Але в тому, як зображено святих, рясніють новації. Апостоли не стоять, як годилося, спокійно, нерухомо, величаво, їхнє вбрання не спадає рівними, застиглими фалдами. Бурхливо зібгані складки одягу надають постатям динамічності. На обличчях – сум'яття, виразна міміка. В багатьох апостолів – великі руки трударів. На сотні ікон сорочинських – калейдоскоп облич, сміливих і боязких, некрасивих і по-янгольському гарних (мученики й каліки, красені й красуні, янголи й херувими, пророки й апостоли).

Барви сорочинських ікон на диво подібні до гоголівських:

«Тихо разлился прозрачно-голубой свет, волны бледно-жёлтого переливали, ныряли, словно в голубом море, тонкий розовый свет становился всё ярче, и что-то белое веяло, как будто облако, только из чего же оно, из воздуха, что ли, выткано. Белое, прозрачное утреннее небо льёт едва приметный алый свет зари».

Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях. 1730-і.
Іконостас

Алімпій Галик. Спасо-Преображенська церква у Великих Сорочинцях.
1740-і. Ікона св. Уляни

досить розмаїтим (його членами стали такі митці, як Ріпін, Суриков, Ге, Пимоненко, Левітан, Саврасов, Шишкін, Левченко, Поленов, Світославський – усіх не перелічити), тематика, настрої, навіть гама кольорів багатьох за двадцять років майже не змінилися. Сучасні роботи нагадували портрет Достоевського роботи Василя Перова і «Христа в пустелі» Івана Крамського, тобто твори перших передвижників, виставлені ще в 1870-х.

У Мурашка перше враження від петербурзької дощової імлі певною мірою зливалося з враженням від кольорів багатьох побачених ним картин: настрої, породжені проблемами буття, затьмарювали живопис свинцевою плівкою сірих барв. Пригнічені, знесилені постаті, безрадісне, безпросвітне існування... Таким було спершу і його малярство.

— Мій живопис такий самий сіренький, бідний, як життя, з якого він зроблений, – міг би сказати сам Олександр Олександрович.

За роки перебування в Академії Мурашко створює кілька цікавих портретів. Здається, йому судилося бути саме портретистом.

Ріпін щиро прагнув йому в цьому допомогти. Та не лише покликання, а й вдача молодого художника не відповідали вимогам світського портретиста.

Олександр якось розповів Миколі Прахову про одне своє кумедне фіаско на цьому терені: «За рекомендацією Іллі Юхимовича прийшов я до вельми аристократичної дами умовитися про дні сеансів. Та, якось розгубившись, я перекинув на її дорогу сукню попільничку з недопалками. Вкрай незграбно кинувся рятувати становище і сам мало не впав... Сором та й годі. Звісно, запрошення на сеанси портретувати я не одержав».

«Похорон кошового». Життя не стояло на місці. І на той час, коли Мурашко закінчує Академію, потроху змінюються художні смаки, вподобання, тематика. Сам Ріпін починає малювати широким пензлем, віртуозним мазком. Ця манера до вподоби Мурашкові, він намагається її наслідувати. А коли наспів час дип-

Олександр Мурашко. Похорон кошового. 1900

ломної роботи, Олександр Олександрович прислухався до поради вчителя намалювати картину, героями якої будуть їхні предки-запорожці.

Картина «Похорон кошового» – єдина робота Мурашка в історичному жанрі. Її герої – не одчайдушні веселуни, як в ушавленій картині Ріпіна. Учень захопився іншою тональністю, глибоко трагедійною.

У нічній темряві потонула улоговина. Сторожко блимають свічки в руках похмурих, стужених, украй зажурених воїнів-запорожців. У жалобі, наче потай, ховають вони свого кошового отамана. За традицією труна вкрита червоною китайкою.

Художник відтворює подію далекого минулого. Діється це в похмурому XVII столітті, в часи Руїни та міжусобиць, коли Україну роздирали на шматки ласі на її землі войовничі зайти. З картини війнуло тьманими барвами Рембрандта, наїжаченими списками Веласкеса.

Імпровізації на премі епох і епіклів

Георгій Нарбут

Витинанки. У XVII столітті знатний товариш козацької сотні Мусій Нарбут побудував собі неподалік Глухова невеличкий хутір Нарбутівку. Наприкінці XIX століття тут мешкав із численною родиною вкрай збіднілий нащадок шляхетного козацького роду Іван Нарбут. Дідизна більше нагадувала розвалюху, ніж «дворянське гніздо».

Там, у гущавині старого садка, під кучерявими яблунями й сріблястими осоками, годинами сидів дев'ятирічний хлопчик. Мати раділа: хоч якийсь час її улюбленець не бешкетуватиме.

Із синього паперу, в який крамарі загортали цукор, хлопчик щось уперто вирізав ножицями. Він не мав ані фарб, ані олівця. Натомість було непереможне бажання відтворювати все, що бачив: листочки, коників, метеликів. Вирізаючи, імпровізував.

Кілька витинанок мати зберегла. З якою майстерністю вони виконані! Ці витинанки вирізав майбутній уславлений художник-графік Георгій Нарбут.

Глухівський гімназист. Десятирічним батьки відвезли Георгія в глухівську гімназію. А в Глухові, цьому стародавньому місті, заснованому ще в XII столітті, в колишній резиденції гетьманату, що не крок, то пам'ятки історії. Розповіді про давнину, про предків-козаків Георгій чув, певне, ще в Нарбутівці. Родина пишалася своїм походженням. Спостережливий, до всього цікавий підліток бачив і залишки давніх земляних валів, і пишну козацьку архітектуру.

Але художник довго не згадував про Глухів. Дивно, та пояснити можна: Нарбут, жвавий, енергійний, із гарячим серцем і палкою фантазією, не любив місто, де минули його гімназичні роки, нудився бездуховністю його існування. Еспансивний юнак зади-

хався в атмосфері міщанської повітової провінції. Вже зрілим художником, навідуючи Глухів, Георгій Іванович таки подрочив його обивателів, одягнувши на прогулянку онегінський фрак. То був час, коли футуристи ходили в екстравагантних костюмах, із розмальованими обличчями, в такий спосіб виявляючи епатаж буржуазному суспільству, а Маяковський на запитання «пристойної публіки», чому він прийшов на виставку в чорно-жовтій блузі, відповів: «Щоб відрізнятися від вас...»

Не любив Нарбут і свою гімназію. Не любив викладачів малювання. Вони, як пізніше згадував художник, нічому його не навчили.

Був період, коли Нарбут і його товариші захопилися археологічними розкопками. Щоправда, нічого цікавого, крім кінського черепа, їм не пощастило знайти. Та хлопці раділи: в народі цей череп вважали оберегом.

Минуть роки, і Нарбут, ілюструючи казку «Теремок», на обкладинці несподівано намалює кінський череп, хоч у тексті про нього й не згадується¹. Звідкіля забрів він сюди? Чи не з дитячих вражень художника?

А пам'ять Георгій Іванович мав феноменальну.

Як ілюстратор Нарбут частенько домальовував те, чого, на його думку, бракувало в тексті. Може, саме ця «співтворчість» зробила Нарбута великим ілюстратором.

Краса кирилиці. Хоч і не любив Нарбут Глухова, та саме в ньому він починав як художник. Тут з успіхом дебютував він на повітовій виставці: намальовану в Глухові акварель уперше надрукували в столиці окремою поштовою листівкою. Проте не ці обнадійливі успіхи стали вирішальними в біографії молодого митця. Вирішальне прийшло випадково.

¹ Неточно: навколо саме цього артефакту побудовано казку, яка починається з того, що «лежить у полі кінська голова». Оповідь закінчується тим, що, коли в кінський череп набилася купа різних дрібних ссавців, прийшов ведмідь, «сів на голову і розчавив всіх». – *Прим. наук. редактора.*

Георгій Нарбут. Казки «Теремок. Мізгір».
1910. Обкладинка

Казимир Великий, або Малевич Мужичків

Замість епіграфа – лист Малевича до художниці Ірини Жданко¹:

«Многоуважаемая Ирина Александровна!

Я вже писав Льву Юрьевичу... Де ж він милий чорнобривий за-пропав, лічить все свої ніжки? Жаль, що ніяк з ним не зберемося на етюди. В Києві кажуть еда хоч відбавляй – вишні черешні та друга ягода що росте пиля самої землі. От би добре було вареників з сметаною та оцієї ягоди з молоком та с сахаром. Еще кажуть що поросята в будинку вчених на обід можна брати.

Де ж він милий чорнобривий чи приїхав додому чи ні?

1931. Ленинград».

Національну належність будь-якого художника визначити непросто. Донедавна Пікассо і Ван Гог були лише французькі живописці, тепер першого називають іспанським, другого – голландським, за місцем народження, мовою і вжитими традиціями. З Малевичем – та сама історія. Він, речник російського авангардного мистецтва, називав себе українцем, народився в Києві, до сімнадцяти років жив із батьками по українських селах, рідними мовами його дитинства були українська і польська, його пісенний репертуар складався з українських пісень, любив він українське селянське мистецтво, був професором Київського художнього інституту, свої найкращі статті оприлюднив в українських журналах, пересипав свою російську мову українськими дотепами та прислів'ями і до кінця днів любив землю, де народився і виріс.

¹ Тут і далі орфографію та пунктуацію автора збережено.

Казимир Малевич. Людина, яка біжить
(Селянин між хрестом і мечем). 1932

«Ось на такому тлі в мені розвивалося замилювання мистецтвом, художництвом».

Від картин Малевича, де на білому тлі розкидано чітко окреслені візерунки-заливки, віє духом народної космогонії. Хіба що стабільний порядок селянського орнаментального «древа життя» тут драматизовано, динамізовано, збуджено в дусі карколомного двадцятого століття. В народі його абстракції сприймалися саме як орнаментальні малюнки-мальовки: за шкiцями Малевича майстрині села Вербівка на Черкащині робили вишивки для шаліків і подушок.